

Микола Володимирович Бастун,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ, Україна

УДК 159.923.2:37.011.3-05

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ НАЛАШТОВАНOSTІ ВЧИТЕЛЯ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ

В статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми психологічної підготовки педагогів к розвитку духовного потенціалу учнів. Розглядаються різні методологічні підходи к даній проблемі. Пропонуються варіанти діалогічного розуміння ряду понять і категорій, пов'язаних з духовністю людини. Обґрунтовується цілесобразність використання діалогічних методів в діагностиці і розвитку духовного потенціалу.

Ключевые слова: духовный потенциал, духовность личности, диалог, диалогические методы.

The article shows theoretical aspects of psychological training of pedagogues for developing the spiritual potential of pupils. Different methodological approaches to the problem are considered. The variants of dialogical understanding of some concepts of the personality spirituality are proposed. The expediency of using the dialogical methods for diagnostics and developing the spiritual potential is grounded.

Key words: spiritual potential, spirituality of personality, dialog, dialogical methods.

Питання духовності, духовного розвитку особистості, суспільства та людства, а тому проблеми бездуховності та небезпечних наслідків стають предметом інтересу з боку вчених – представників різних галузей людинознавства: філософів, учителів, соціологів, психологів. В умовах глобалізаційних викликів, яким має протистояти людство, ці питання набувають більшого заострення.

Існує наукова література, присвячена питанням різних аспектів духовного життя людини та суспільства, духовності, духовної культури тощо. Серед авторів, які присвячували свої праці розгляду духовного потенціалу, необхідно назвати Е. Ахметгалгалєєва, І. Дзюбу, Л. Когана, Е. Помиткіна, М. Савчина та ін.

У духовному житті сучасного людства можна відзначити дві суперечливі тенденції. З одного боку, це технократизм і прагматизм, що призводять до поширення бездуховності з її проявами та наслідками, а з іншого – прагнення до духовного життя, намагання долучитись до духовних надбань народу, людства в цілому. За абсолютизації цього підходу він може призвести до відмови від технічного прогресу, що також матиме небажані наслідки. Для успішного розвитку людству необхідний синтез цих двох тенденцій, поєднання сильних боків кожної з них. Один із варіантів

такого синтезу пропонується в концепції раціогуманізму, що розроблена Г. Баллом – поєднання рацію (прагматизм) та гуманізму (духовність) [1]. Шлях до поєднання, синтезу цих тенденцій полягає також у розробленні духовно-особистісного підходу, створенні науково обґрунтованих (з філософської, психологічної, педагогічної позицій), емпірично перевірених методик та технологій розвитку духовного потенціалу особистості, зокрема особистостей учня та вчителя.

Тема духовності набула особливого заострення для нашого суспільства за останніх політичних, соціальних та, на жаль, воєнних подій. Вони яскраво показали, наскільки важливим є пріоритет у житті суспільства духовних цінностей, таких як любов, милосердя, повага до іншої думки, іншої позиції, готовність до діалогу. Вважаємо, що багатьох трагедій вдалося б уникнути, якби у громадян була сформована настанова на переважання цінності життя, людської особистості над цінностями корпоративними, етнічними, конфесійними та утилітарними. Також певної значущості набуває готовність поступитися нижчими, утилітарними цінностями заради вищих, духовних цінностей. Якби освіта виховувала в учнів ці якості та розвивала духовний потенціал, то, можливо, події у нашій країні розвивалися б іншим способом.

Головним завданням навчальних закладів є виховання високодуховної особистості, яка зможе стати достойним громадянином, виконувати будь-які соціальні ролі, що вимагатиме життя. Міра духовності особистості визначається її духовним потенціалом.

Як вважає Е. Помиткін, «духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, що позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості, зумовлює стійкість, непохитність, рішучість, відданість власному покликанню, життєвій місії, визначається спрямованістю особистості на вищі духовні ідеали, смисли та цінності, зокрема, естетичні, гуманістичні, екологічні, пізнавальні, самовдосконалення та самореалізації» [10].

Використане для аналізу та дослідження проблем становлення духовності учня поняття «духовний потенціал» цілком відповідає сформульованій меті дослідження, оскільки, як зазначає Е. Помиткін, потенціал – це «єдність внутрішньої змістовності та енергії здійснення, переходу актуальної можливості у дійсність» [10]. Тому поняття духовного потенціалу об'єднує і, разом з тим, дозволяє розвести реалізований потенціал та той, що не реалізувався або ж реалізувався частково, а також визначити умови його реалізації. Це важливо, коли йдеться про духовне життя учнів – дітей, підлітків, юнаків, у яких духовний потенціал не є реалізованим. Завдання вчителя полягає, з одного боку, у формуванні такого потенціалу, а з іншого – у створенні умов для його реалізації.

Перед розглядом взаємодії в системі «духовність вчителя – духовний потенціал учнів» необхідно спочатку зосередитись на понятті духовного потенціалу в цілому та можливостей, перспектив застосування діалогічних методів для його дослідження. По-перше, самореалізація духовного потенціалу знаходить вияв у духовній творчості, внутрішньому світі людини. Це надає змогу пов'язати розвиток духовного потенціалу з концепцією діалогу культур, де виділяється творчий та нормативний компоненти [1], що вступають у діалогічну взаємодію на різних рівнях буття культури через культурні твори.

Професійна налаштованість вчителя на розвиток духовного потенціалу учнів передбачає його духовне становлення як професіонала. Розглядаючи феномен духовності професіонала, Г. Балл зазначає, що «особистість є духовною мірою, а основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності стають вищі людські цінності» [2]. Духовна орієнтація професійної підготовки передбачає надання головної уваги ціннісно-мотиваційному стрижню особистості, що визначає спрямованість, зокрема професійну. На передній план виходять ціннісно-смыслові орієнтири професійної діяльності [2]. Професійною домінантою, ціннісно-мотиваційним стрижнем особистості професіонала стає духовний розвиток учнів, формування у них духовного потенціалу. Налаштованість вчителя на розвиток духовного потенціалу учнів передбачає його поінформованість щодо

основних механізмів актуалізації духовного потенціалу, а також володіння методами та прийомами використання, запуску цих механізмів у діяльності з учнями. Виділяють такі механізми актуалізації духовного потенціалу: духовна самоідентифікація, децентрація, духовна рефлексія, трансценденція, усвідомлення буттєвої єдності [10]. Учитель повинен мати реалізований високий духовний потенціал, бути високодуховною особистістю.

Серед механізмів розвитку духовного потенціалу особистості (індивідуалізації, самоактуалізації, ідентифікації зі власним духовним «Я»), в контексті теми нашої статті особливо важливим є механізм *децентрації*. Він передбачає постановку суб'єктом себе на місце іншого, перенесення у поле іншої людини, результатом чого є засвоєння особистісних смислів. Децентрацію необхідно розуміти як зміну позиції суб'єкта в результаті зіткнення, співставлення та інтеграції з позиціями, що відрізняються від власної. Цей механізм запускається (актуалізується) через діалогічні методи дослідження, діяльності, що передбачають звернення до «Я» Іншого, бачення Іншого, як важливого та необхідного для розуміння себе, необхідність виявлення принципово іншої логічності, неспівпадіння з власною логічністю, її виявлення через неспівпадіння з логічністю Іншого.

Як стверджує Е. Помиткін, для децентрації важливі зразки високодуховної поведінки. Їх, згідно з методами Школи діалогу культур, можуть дати культурні герої, образи яких мітаються у творах культури [8; 9]. Вони можуть актуалізувати духовний аспект історії людства, оскільки є взірцями нестандартної поведінки та мотивації, що нетипова для більшості [10].

Вище говорилося про відповідність рис високодуховної особистості таким діалогічним принципам, як ієрархія цінностей, цінність Іншого, готовність до діалогічних відносин з ним тощо. Також необхідно зазначити принципово діалогічну природу самосвідомості, що, поряд з іншими вищими психічними функціями, відіграє провідну роль у розвитку духовного потенціалу особистості.

Говорячи про застосування діалогічних методів підготовки вчителя до розвитку духовного потенціалу учня важливо, по-перше, відмітити прямий зв'язок між «Я-концепцією» та духовністю, духовним потенціалом. Якщо звернутися до концепції В. Джеймса, то глобальне «Я» (self) складається з «Я-усвідомлюючого» (I) та «Я – як об'єкт» (me). По суті, постулюється діалогічна природа «Я» (self), тобто, можливість усвідомлення себе як Іншого щодо себе (me). Згідно з думками того ж автора, «духовне Я» – це стійка та інтимна частина «Я», що впливає на наші почуття, є джерелом життєвих зусиль [5].

Існує два основних підходи до визначення духовності – *змістовний* та *функціональний*. Згідно з першим, духовність пов'язується з такими смислоутворювальними категоріями, як Краса, Добро, Істина (за Платоном), або ж Віра, Надія, Покаяння (у християнсько-релігійному контексті). Відповідно до

функціонального підходу, духовність характеризується ієрархічною домінантністю розвинених вищих психічних функцій людини (свідомість, самосвідомість та воля). [10]. Якщо звернутися до змістовного підходу, то можна відзначити діалогічне наповнення його смислоутворювальних категорій:

- *Краса* – сприйняття світу як Іншого, неспівпадіння з ним, як умова естетичного сприйняття («вне-находимость» – за М. Бахтінім) [3];
- *Добро* – альтруїзм, примат цінності Іншого над власною;
- *Істина* – діалогічна природа знання та пізнання [4].

Розробляючи модель дослідження, ми основувались на тому, що самосвідомість особистості дає доступ до сфери Духовного, тобто до сфери свободи від світу детермінізму. Перший крок до цього – це усвідомлення нетотожності світу системі сталих, детермінованих координат, нетотожності власного «Я» цим усталеним уявленням. Такі зусилля зі самоусвідомлення себе в контексті вищих духовних цінностей мають матеріальне вираження у формі творів, текстів культури. Ці твори надають можливість подолати межі детермінованості, вийти на рівень сприйняття себе, як Іншого, спілкування з собою, як з Іншим.

Для реалізації діалогічних засад розвитку духовного потенціалу учнів учитель повинен володіти певним арсеналом діалогічних методик. Йдеться про методики, розроблені у концепції Школи діалогу культур [6; 7; 8; 9; 11; 12] тощо. Діалогічні методики, що використовуються в діяльності з підготовки педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді, мають бути двох планів: для діяльності з вчителями з метою розвитку психологічної налаштованості на розвиток духовного потенціалу учнів, а також ті, що вчитель використовує безпосередньо для розвитку духовного потенціалу учнів.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок, що: *по-перше*, діалогічні методи діяльності є ефективними щодо формування готовності педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнів, що підтверджує теоретичне положення про діалогічний характер самосвідомості; *по-друге*, результати проведеного наукового аналізу показали, що процес розвитку духовного потенціалу особистості, як суб'єкта духовної культури, пов'язано з реалізацією діалогічного наповнення смислоутворювальних категорій духовності (Добро,

Краса, Істина). Подальші перспективи досліджень полягають в уточненні та поглибленні діалогічного змісту категорій духовності та розробленні на їхній основі психологічних методик для діяльності з вчителями та учнями.

Використані літературні джерела

1. Балл Г. А. Психология в рациогуманистической перспективе: избранные работы [Текст] / Г. А. Балл. – К.: Изд-во Основа, 2006. – 408 с.
2. Балл Г. О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню: орієнтири психологічного аналізу [Текст] / Г. О. Балл; за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – Київ-Ченстохова, 2000. – С. 217–231.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век [Текст] / В. С. Бахтин. – М.: Политиздат, 1990. – 413 с.
5. Джеймс У. Психология [Текст] / У. Джеймс. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
6. Діалогічність як форма існування і розвитку особистості [Текст]: Монографія / за заг. ред. Г. О. Балла, М. В. Папучі. – Ніжин: Вид-во «Міланік», 2007. – 343 с.
7. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике [Текст]: монография / Г. В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847 с.
8. Курганов С. Ю. Учебный диалог как форма навчания [Текст] / С. Ю. Курганов, В. Ф. Литовський // Психология. – Вып. 22. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 47–52.
9. Литовський В. Ф. Вчитель і учень у Школі діалогу культур [Текст] / В. Ф. Литовський // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: книга для вчителя. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 88–123.
10. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості [Текст]: посібник / Е. О. Помиткін. – Кировоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 144 с.
11. Школа діалога культур. Идеи, опыт, перспективы [Текст] / под ред. В. С. Библера. – Кемерово, 1993. – 416 с.
12. Школа діалога культур. Основы программы [Текст] / под общ. ред. В. С. Библера. – Кемерово: «Алеф», 1992. – 96 с.